

ผ้าสามกษัตริย์และผ้าไหมหางกระรอก

นายไพรัตน์ อนันต์

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

กระทรวงศึกษาธิการ

ประจำปีงบประมาณ.....2536

สารบัญ

	หน้า
บทนำ	1
จุดมุ่งหมายการวิจัย	4
ประวัติผ้าไหม	4
เครื่องมือที่ใช้ในการเลี้ยงไหม	5
วิธีการสาวไหม	6
สีที่ใช้ในการย้อม	6
อุปกรณ์ในการทอผ้า	7
ผ้าชนิดตนก้าเนตผ้าสามกษัตริย์	7
ผ้าสามกษัตริย์	10
ผ้าสามกษัตริย์กับชีวิตประจำวัน	12
ผ้าไหมทางกระรอก	13
ผ้าไหมทางกระรอกกับชีวิตประจำวัน	14

## ABSTRACT

THE PURPOSES OF THIS RESEARCH WERE TO STUDY HISTORY,  
HOW TO PRODUCE AND USE CLOTH IN DAILY LIFE.

THE RESULTS OF THIS RESEARCH WERE AS FOLLOW.

### PHA-SAMKASAT

1. TO WEAVE PHA-LAI-KHIT AND PHA-MAT-MI IN THE SAME CLOTH.
2. MATERIALS WERE COTTON AND SILK.
3. THE POPULAR-ART DESIGNS WERE ANIMALS, PLANTS AND THINGS.
4. PHA-SAM-KASAT WAS USED IN HIGH SOCIETY. WEAVING WAS COMPLEXITY  
UDON THANI AND NONG BUA LAMPHU WERE ORIGINAL AREAS.
5. NOW PHA-SAM-KASAT WAS USED IN MANY AREMONIES AND IN DAILY LIFE.

### PHA-HANGKRAROK

1. TO WEAVE BY USING MAI-KHUAB (MAI-NOI) THAT HAD TWO DIFFERENT  
COLOUR SILK THREAD IN THE SAME THREAD. SUCH AS RED AND YELLOW OR GREEN AND YELLOW
2. MAI-NOI WAS VERY POPULAR TO USE BECAUE IT WAS BEAUTIFUL AND NEAT.
3. PHA-HANGKRAROK WAS VERY BRIGHT.
4. IT WAS USED IN CEREMONIES SUCH AS MARRYING BEING-MONK AND FUNERAL.
5. IT WAS VERY POPULAR IN ISARN SPECIALLY IN SOUTH ISARN.

## บทคัดย่อ

การศึกษาการทอผ้าสามกษัตริย์และผ้าไหมหางกระรอกในครั้งนี้เพื่อศึกษาประวัติวิธีการทอผ้า และการใช้ผ้าในชีวิตประจำวัน ผลการศึกษาค้นคว้าสรุปได้ดังนี้

### ผ้าสามกษัตริย์

1. ทอโดยการนำผ้าลายขิดและผ้ามัดหมี่มาทอให้อยู่ในเส้นเดียวกันโดยทอแบบประชิด
2. ทอโดยใช้วัสดุ 3 อย่างคือผ้าขิด ค้าย (ไหมญี่ปุ่น หรือไหมโทเร) และไหม
3. การทอลายจะเป็นลายสัตว์ ลายพืช ลายสิ่งของเครื่องใช้
4. ผ้าสามกษัตริย์ถือว่าเป็นของสูงการทอมีความยุ่งยากซับซ้อนแหล่งทอคือจังหวัดอุดรธานี และจังหวัดหนองบัวลำภู
5. ปัจจุบันผ้าสามกษัตริย์ใช้ในงานพิธีกรรมและใช้สอยในชีวิตประจำวัน

### ผ้าไหมหางกระรอก

1. ทอโดยการนำเส้นไหม 2 เส้นมาควบกันให้เป็นสี่เส้นด้วยกัน เช่น สีเขียวควมสีเหลือง สีแดงควมสีเหลือง
2. เส้นไหมที่นำมาทอจะเป็นไหมเส้นเล็กเพราะจะทำให้ผ้าที่ทอมีความละเอียด งดงาม
3. ผ้าไหมหางกระรอกจะเกิดความเลื่อมของสีผ้าเมื่อทอแล้ว
4. ผ้าไหมหางกระรอกจะใช้ในงานเกี่ยวกับพิธีกรรมเป็นส่วนมาก เช่น งานแต่งงาน งานบวช งานศพ
5. การทอผ้าไหมหางกระรอกนิยมทอทั่วไปในภาคอีสานโดยเฉพาะ เขตอีสานตอนใต้

ผ้าสามกษัตริย์และผ้าไหมหางกระรอก  
(SAMKASAT AND HANGKRAROK SILK)

บทนำ

ภาคอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดินแดนแถบนี้ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบสูงกว้างใหญ่และลาดต่ำเอียงลงไปทางลุ่มแม่น้ำมูลในจังหวัดอุบลราชธานี กุดฉ่งน้ำท่วม กุดแล้งกันดารน้ำประชาชนแถบนี้ส่วนใหญ่เป็นเชื้อชาติไทยซึ่งเรียกว่า ชาวไทยอีสานแต่บางที่ก็เรียกว่า ไทยลาว นอกจากชาวไทยอีสานแล้วก็ยังมีพวกไทยเผ่าต่าง ๆ อาศัยในภาคนี้ด้วยเป็นแห่ง ๆ เช่น ผู้ไทย กูย แสก โส้ หรือพวกเขมรสูง ฯลฯ

ลักษณะภูมิประเทศดังกล่าวนี้มีผลเชื่อมโยงต่อการทำมาหากินและการตั้งถิ่นฐานของชาวอีสาน ซึ่งโดยทั่วไปจะมีการตั้งถิ่นฐานและชุมชนสองลักษณะใหญ่ ๆ คือ ชุมชนที่อยู่ใกล้แม่น้ำหรือปากแม่น้ำ ซึ่งเป็นบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีน้ำใช้อย่างเพียงพอและชุมชนที่ห่างไกลจากแม่น้ำ ซึ่งมักจะอาศัยน้ำจากห้วย หนอง คลอง บึง เป็นแหล่งน้ำเพื่อการบริโภคและอุปโภค ตลอดจนถึงการใช้เป็นแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรกรรม ลักษณะการตั้งถิ่นฐานโดยทั่วไปของภาคอีสาน โดยเฉพาะกลุ่มชนเชื้อสายลาวซึ่งเป็นชนกลุ่มใหญ่ของภาคอีสานซึ่งกระจายอยู่ทั่วไปแทบทุกจังหวัดและสามารถแบ่งออกเป็นกลุ่ม ๆ อย่างคร่าว ๆ ได้ดังนี้ กลุ่มที่อยู่ในเขตจังหวัดเลย นครราชสีมา และชัยภูมิ เป็นกลุ่มเชื้อสายลาวที่มีความใกล้ชิดกับหลวงพระบาง กลุ่มชนในเขตจังหวัดหนองคาย อุดรธานี ขอนแก่น มีความใกล้ชิดกับเวียงจันทน์ กลุ่มชนที่อยู่ในเขตจังหวัดนครพนม สกลนคร และกาฬสินธุ์ เป็นกลุ่มชนที่มีเชื้อสายผู้ไทยหรือกูไท กลุ่มที่อยู่ในเขตจังหวัดอุบลราชธานี ยโสธร ร้อยเอ็ด มุกดาหาร และมหาสารคาม เป็นกลุ่มชนที่มีแนวโน้มไปทางจำปาศักดิ์ ซึ่งกลุ่มชนเหล่านี้เป็นคนไทยเชื้อสายลาวเป็นส่วนใหญ่ แต่ในบริเวณภาคอีสานมิได้มีเฉพาะคนไทยเชื้อสายลาวเท่านั้น ยังมีกลุ่มชนเผ่าอื่น ๆ อีก เช่น กระโล้ กะเลิง ลัวะ และเขมร โดยเฉพาะเขมรและลัวะนั้น เป็นกลุ่มชนที่มีกระจายกันอยู่ในบริเวณจังหวัดบุรีรัมย์ ศรีสะเกษ และสุรินทร์ การตั้งถิ่นฐานในภาคอีสานของกลุ่มชาวไทยเชื้อสายต่าง ๆ เหล่านี้ โดยเฉพาะ กลุ่มชนชาวลาวหรือไทยลาว เป็นกลุ่มชนที่มีความสำคัญยิ่งในการผลิตผ้าพื้นบ้านพื้นเมืองของอีสาน เพราะเป็นกลุ่มชนที่มีวัฒนธรรมการทอผ้าสืบต่อกันมาจนปัจจุบันเป็นจำนวนมากและแม้ว่ากลุ่มชนนี้จะมีเชื้อสายลาวเช่นเดียวกันก็ตาม แต่ยังคงแยกเป็นกลุ่มย่อยที่มีวัฒนธรรมประจำกลุ่มของตนต่างกันไปอีกหลายกลุ่ม เช่น ลาวขาว ลาววน ลาวโซ่ง ลาวคัง เป็นต้น ความแตกต่างที่แบ่งเป็นกลุ่มย่อยเหล่านี้ ส่งผลถึงความต่างกันในรูปแบบผลิตภัณฑ์ของผ้าทอพื้นบ้านด้วย

ยามว่างจากงานนา ผู้หญิงทอผ้า ผู้ชายจักสาน แม้จะเป็นคำกล่าวที่ไม่เป็นทางการและกว้างขวางมากนักก็ตาม แต่ก็ป็นเหมือนภาพสะท้อนให้เห็นสภาพชีวิตและสังคมของชาวอีสานได้ดีว่าหน้าที่สำคัญของผู้หญิงคือการทอผ้าซึ่งเป็นงานรองจากอาชีพหลัก เช่น เตรียมทำเครื่องนุ่งห่ม เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน พวก เครื่องนอน หมอน มุ้ง ผ้าห่ม เสื้อ ชิ้น (ผ้าถุง) ช่ง (กางเกง) โสร่ง ผ้าขาวม้า และเครื่องใช้ที่จะถวายพระในพิธีกรรม วานบุญประเพณีต่าง ๆ เช่น ที่นอน หมอน ผ้าคลุมไหล่ ผ้าห่อคัมภีร์ผ้ากราบ เป็นต้น

การทอผ้ามีได้เป็นหน้าที่ของแม่บ้านและลูกผู้หญิงที่เป็นอาชีพรองในยามว่าง เพื่อประโยชน์ให้สอยกันในครอบครัว เท่านั้นแต่เมื่อพิจารณาผลงานทางสังคมเพื่อความสะอาดสวยงามในระดับหนึ่ง จนกระทั่งเป็นลักษณะค่านิยมในสังคม เป็นหน้าที่ของ แม่บ้านทุกคนไป ฉะนั้นจึงมีการถ่ายทอดวิธีการทอผ้าสืบต่อกันเรื่อยมาจากแม่ไปสู่ลูกผู้หญิง หรือจากญาติผู้ใหญ่ถ่ายทอดให้กับญาติที่เป็นหลานสาว เป็นต้น การทอผ้าแต่ก่อนจึงเป็นเสมือนเครื่องแสดงสถานภาพในสังคม อีกอย่างหนึ่งด้วย นอกเหนือจากสถานะทางเศรษฐกิจ จริยธรรม และความงามทางรูปร่างหน้าตา กล่าวคือ หญิงสาวที่ทอผ้าได้ตามค่านิยมของสังคมนั้นย่อมจะอยู่ในสถานะที่พร้อมจะมีครอบครัวได้ เพราะเทคนิควิธีการทอผ้าจำเป็นจะต้องมีขบวนการในการศึกษาและฝึกหัดมากซึ่งต้องใช้เวลานานพอสมควรและจะสอดคล้องกับวัยด้วย ครั้นเมื่อทอผ้าได้แล้วก็ต้องใช้เวลาพัฒนาฝีมือการทอให้ดีและสวยงามในอีกระดับหนึ่ง ซึ่งจะแสดงถึงความสามารถและความขยันขันแข็งความอดทนของลูกผู้หญิง โดยปริยาย ฉะนั้นการทอผ้าจึงมีความสำคัญต่อวิถีการดำรง

ชีวิตของผู้คนมากทั้ง ในแง่สังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนความสัมพันธ์ที่มีต่อระบอบความเชื่อ ขนบประเพณีของกลุ่มชนผู้เป็นเจ้าของผ้าพื้นบ้านพื้นเมืองด้วย โดยเฉพาะชาวไทยเชื้อสายลาว ผู้ไทย และเขมร ในบริเวณภาคอีสานจะมีความเชื่อและขนบประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการทอผ้าที่ใกล้เคียงกัน เริ่มตั้งแต่การเลี้ยงไหม และการปลูกฝ้ายสำหรับทอผ้า ชาวอีสานจะเริ่มลงมือตั้งแต่กลางเดือน พฤษภาคมหรือมิถุนายน พอเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว ราวเดือนกรกฎาคมจะเริ่มลงมือทอผ้า จะมีประเพณีอย่างหนึ่งเรียกว่า ลงช่วง เป็นประเพณีที่ชาวบ้านจะมารวมกันปั่นไหม ปั่นฝ้ายในเวลากลางคืน ซึ่งอยู่ในฤดูหนาว และมักเลือกวันพระจันทร์เต็มดวง

การทอผ้าพื้นบ้านพื้นเมืองนั้นนอกจากจะเป็นเครื่องนุ่งห่มตามขนบประเพณีในครอบครัวโดยตรงแล้ว ยังมีการทอขึ้นเพื่อสนองความเชื่อถือศรัทธาในพุทธศาสนาด้วย เช่น การทอผ้าสำหรับทำหมอน ทอผ้าห่อคัมภีร์ไบเบิล ทำธงถวายพระในงานบุญตามประเพณี สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการทอผ้าและขนบประเพณีความเชื่อและศาสนาของชาวอีสานที่สืบต่อกันมาช้านาน

ผ้าทอพื้นบ้านพื้นเมืองอีสานที่เป็นที่รู้จักกันดีและทำกันมาแต่โบราณนั้นมีสองชนิดคือ ผ้าที่ทอจากเส้นใยฝ้ายและไหม แต่ภายหลังมีการนำเส้นใยสังเคราะห์ประเภทด้ายและไหมโพรมาใช้ร่วมด้วยในการทอลักษณะอุตสาหกรรมและอุตสาหกรรมพื้นบ้านซึ่งก็จะนำมาทำตามกระบวนการทอเหมือนกับการใช้ฝ้ายและไหมซึ่งเมื่อทอแล้วส่วนใหญ่ก็จะเรียกรวม ๆ ว่า ผ้าฝ้ายหรือผ้าไหมเช่นกัน จะต่างกันก็เพียงด้ายและไหมพื้นเมืองชาวบ้านจะทำกันเองทุกขั้นตอนตั้งแต่ปลูกฝ้ายและปลูกต้นหม่อนเพื่อเอาใบมาเลี้ยงตัวไหมเพื่อนำใยมาปั่นและสาวให้เป็นเส้น จนกระทั่งฟอกและย้อมสี จากนั้นจึงนำมาไปทอด้วยเครื่องทอแบบพื้นบ้านที่เรียกว่า โองหูกหรือ โองกี้ ส่วนการใช้เส้นใยสังเคราะห์ทุกชนิดก็จะใช้วิธีซื้อตามท้องตลาดโดยไม่ต้องฟอกและย้อมตามกรรมวิธีพื้นบ้าน

ผ้าทอพื้นบ้านพื้นเมืองอีสานทั้งที่เป็นผ้าฝ้ายและไหม ตลอดจนถึงผ้าทอจากใยสังเคราะห์ที่ทอขึ้นตามกรรมวิธีของชาวอีสานไม่ว่าจะเป็นกลุ่มชนชาวไทยเชื้อสายลาว ผู้ไทย เขมร ก็ตาม มีผ้าประเภทต่าง ๆ ที่เรียกตามกรรมวิธีในการทอที่เป็นที่รู้จักกันดีคือ ผ้ามัดหมี่ ผ้าขิด ผ้าจก และผ้าพื้น ซึ่งผ้าชนิดต่าง ๆ เหล่านี้จะถูกนำไปใช้ในวิถีประจำวันของชาวอีสานเอง ตั้งแต่ใช้เป็นเครื่องนุ่งห่ม ใช้เป็นเครื่องใช้อื่น ๆ ไปจนถึงใช้ประดิษฐ์เป็นเครื่องใช้สอยเพื่อสนองขนบประเพณี ความเชื่อ และศาสนาของชาวอีสาน ไปจนถึงการผลิตจำหน่ายเป็นสินค้าพื้นบ้านพื้นเมืองของอีสาน

การทอผ้าเป็นงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของไทยอย่างหนึ่งที่มีแพร่หลายอยู่ที่ทุกภาคของประเทศ และในแต่ละภาคก็มีวิธีการและลักษณะเฉพาะของถิ่นที่สืบทอดกันมาแต่โบราณผิดแผกแตกต่างกันไป

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานเป็นภาคหนึ่งที่มีการผลิตผ้าชนิดต่าง ๆ ด้วยการทอด้วยมืออย่างกว้าง ๆ และวิธีการต่าง ๆ ที่ทำกันอยู่ในปัจจุบันและสืบทอดและพัฒนามาจากโบราณเป็นเวลานานับร้อยนับพันปี การทอผ้าที่ทำในดินแดนภาคอีสานที่เก่าแก่ที่สุดเห็นจะได้แก่การทอผ้าของคนก่อนประวัติศาสตร์ที่อาศัยอยู่บริเวณภาคอีสานในสมัยปลายยุคหิน หรือยุคโลหะซึ่งอาจจะอายุถึง 6,000 ปีมาแล้ว จากหลักฐานโบราณคดีที่ขุดพบ เป็นเครื่องปั้นดินเผา ได้มีการทอผ้าขึ้นใช้จากฝ้ายและปอในบริเวณชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ในภาคอีสาน ดังจะเห็นได้จากเศษผ้าที่ติดอยู่ตามเครื่องมือ เครื่องใช้โลหะที่ขุดพบในแหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์หลายแห่งในภาคนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ที่บ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ได้พบเศษผ้าติดอยู่กับเครื่องมือ เครื่องประดับโลหะ เมื่อนำมาตรวจสอบดูด้วยกล้องจุลทรรศน์แล้ว จะเห็นได้ชัดเจนว่าชิ้นเศษผ้าที่ทำด้วยปอ หรือปอชนิดหนึ่ง โดยทำเป็นลายขัดหนึ่งมีมือค่อนข้างหยาบ เหตุที่พบเศษผ้าในเนื้อโลหะดังกล่าวเป็นเพราะประเพณีอย่างหนึ่งของชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ คือ ได้ใช้ผ้าห่อเครื่องมือ เครื่องประดับโลหะแล้วใส่ข้าวเปลือกไว้ข้างในด้วย จากนั้นก็นำไปฝังไว้ในหลุมศพเพื่อเป็นการอุทิศให้ผู้จากไป

เศษผ้าของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ในลักษณะนี้ได้พบที่แหล่งก่อนประวัติศาสตร์ อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น โดยพบขบวนเหล็กชนิดคมกว้าง มีเศษผ้า และแถบผ้าขาวติดอยู่เช่นเดียวกันซึ่งแสดงว่ามนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์จะต้องรู้จักการทำไร่ไถน หรือปอ เพื่อนำมาใช้ทอเป็นเครื่องนุ่งห่มแล้ว

อย่างไรก็ตามการทอผ้าจากปอ หรือปอ คงได้พัฒนามาควบคู่กับอารยธรรมของมนุษย์ โดยที่บางยุคบางสมัยอาจจะมีการถ่ายเขแลกเปลี่ยนเทคโนโลยีวิธีการซึ่งกันและกัน เช่นในสมัยประวัติศาสตร์ชาวไทยได้รับอิทธิพลจากการทอผ้าและแบบกว้างของผ้ามาจากอินเดียบ้าง จีนบ้าง หรืออาหรับบ้าง ซึ่งทำให้เกิดการผสมผสานกันระหว่างรูปแบบของผ้าพื้นเมืองและผ้าต่างชาติ ทำให้เกิดลักษณะใหม่ขึ้นดังจะเห็นได้จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และจารึกต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

สำหรับการทอผ้าในภาคอีสานนั้น คงจะมีการพัฒนาและมีการวิวัฒนาการเรื่อยมา เช่นเดียวกับการทอผ้าในถิ่นอื่น ๆ แต่การทอผ้าหรือผ้าทอชนิดต่าง ๆ ของภาคอีสานในปัจจุบันมีเอกลักษณ์และลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นมาเป็นเวลาช้านาน และลักษณะดังกล่าวนี้เกิดขึ้นจากแรงผลักดันที่อยู่เบื้องหลังของชนบทยุคแรกเริ่มคือความเชื่อ ศาสนา และวัฒนธรรมของท้องถิ่นเป็นสำคัญ และนอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมและวัตถุดิบของท้องถิ่นด้วย ซึ่งแรงผลักดันและองค์ประกอบเหล่านี้ได้ช่วยให้งานศิลปหัตถกรรมทอผ้าของชาวอีสานมีคุณค่าทั้งด้านประโยชน์ใช้สอย คุณค่าด้านความงามและศิลปะเป็นที่ยอมรับทั่วไป

ผ้าทอของชาวอีสานที่มีเอกลักษณ์และลักษณะเฉพาะถิ่นเด่นที่สุดซึ่งแบ่งออกตามชนิดของวัตถุดิบมีสองชนิดคือ ผ้าฝ้าย และผ้าไหม

### จุดมุ่งหมายของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติการทอผ้า ประเภท อุปกรณ์ และวิธีการทอผ้า
2. เพื่อศึกษาการทอผ้าสามกษัตริย์
3. เพื่อศึกษาการทอผ้าไหมหางกระรอก

### วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจะศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องและวิจัยภาคสนาม โดยสังเกต สัมภาษณ์ ชาวบ้านที่ทอผ้าสามกษัตริย์และผ้าไหมหางกระรอกแล้วนำเสนอในรูปการพรรณนาเป็นหลัก

### ประวัติของผ้าไหม

กลุ่มชาวไทยเชื้อสายลาวหรือที่คนไทยภาคอีสานมักเรียกลาวเ็น เป็นชนกลุ่มใหญ่ที่อาศัยอยู่ในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานซึ่งเป็นภูมิภาคที่มีพื้นที่กว้างขวางถึงประมาณหนึ่งในสามของพื้นที่ประเทศไทยทั้งหมด แต่ในบริเวณภาคอีสานมิได้มีเฉพาะคนไทยเชื้อสายลาวเท่านั้น ยังมีกลุ่มชนเผ่าอื่น ๆ อีก เช่น เป็น ข่า กระได กะเลิง ลัวะ และเขมร โดยเฉพาะเขมรและลัวะนั้น เป็นกลุ่มชนที่มีกระจายกันอยู่ในบริเวณจังหวัดศรีสะเกษ สุรินทร์ และบุรีรัมย์ การตั้งถิ่นฐานในบริเวณภาคอีสานของกลุ่มต่าง ๆ ตลอดจนวัฒนธรรมประจำกลุ่ม จะมีผลต่อวัฒนธรรมการผลิตผ้าไหมในเมืองในรูปแบบต่าง ๆ อีกด้วย นอกจากกลุ่มชนเชื้อสายลาวซึ่งมีวัฒนธรรมการทอผ้าเป็นกลุ่มชนใหญ่ที่มีเอกลักษณ์และลักษณะเฉพาะของกรรมวิธี รูปแบบเป็นของตนเองแล้วยังมีกลุ่มชนที่มีวัฒนธรรมการทอผ้าปรากฏมาจนถึงปัจจุบันนี้อีกสองกลุ่มคือ กลุ่มผู้ไท และกลุ่มชนเชื้อสายเขมร

กลุ่มเขมรหรือกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมร เป็นชนกลุ่มน้อยอีกกลุ่มหนึ่งที่กระจายกันตั้งถิ่นฐานอยู่ทางแถบจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ และบุรีรัมย์ คือภาคอีสานทางตอนใต้ตอนปลายจากประเทศเขมร เข้ามาในภาคอีสานทางตอนใต้เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 22-23 ไล่เลี่ยกับพวกลัวะ (กวยหรือกวย) การทอผ้าจะมีลักษณะพิเศษเป็นของตนเอง โดยเฉพาะทางด้านสีเส้นที่ค่อนข้างไปทางมืดทึบดูรู้สึกขรุขระต่างไปจากพวกกลุ่มลาวและผู้ไท

การเลี้ยงไหม เป็นภาคพื้นเก่าแก่ของชาวอีสานดำเนินสืบต่อกันมานานหลายร้อยปีคู่กับประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ แม้ในการขุดค้นทางโบราณคดีที่บ้านเชียงก็ปรากฏลายตัวหนอนไหมที่ช่างเขียนโบราณเขียนไว้บนเครื่องปั้นดินเผา จากการศึกษาด้านอีสานคดีค้นพบว่ามีข้อมูลทางวัฒนธรรมมากมายที่บ่งชี้ว่า ชาวอีสานมีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม และใช้ผ้าไหม ดังเพลงกล่อมลูกของ

ชาวอีสานบทหนึ่งบันทึกไว้ว่า

....นอนสาหล้าห้อยตาแมลิกล่อม  
 นอนเคื่องล่อมในผ้าแมลิกอ  
 แม่ไปไผ่หมกไผ่มาหา  
 แม่ไปนาหมกปลามาต้อน  
 แม่เลี้ยงมือนอนอยู่สายไหม  
 นอนอยู่ไหมสายเดียว โต้น เต็น

วิธีการเลี้ยงไหมแบบเดิมนั้นมีจุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์ใช้สอย และให้ประโยชน์ทางความงามจะเห็นได้จากการทอผ้าโล่ง การทอผ้าไหมมัดหมี่ อันประกอบด้วยความพากเพียรความประณีตของฝีมือผนวกเข้ากับความคิดสร้างสรรค์ในลักษณะจิตรกรรมบนผืนผ้าไหม ออกแบบลายผ้าซึ่งได้แรงบันดาลใจจากธรรมชาติ เช่น ลายน้ำไหล ลายสายฝน ลายใบไม้ ลายดอกแก้ว ลายดอกพิกุล ลายแมงมุม ลายต้นสน ลายผีเสื้อ ลายไก่ ลายนกยูง ลายสิงโต ลายช้างน้อย ลายพื้น ที่เป็นแม่แบบลายผ้าขึ้นอีสาน คือ ลายช่อ ลายโดม ลายบงจับ ลายกงน้อย ลายดอกแก้ว ลายช่อ ลายใบไม้ คุณค่าทางความงามของลายผ้าจะเห็นได้ชัดเจนเมื่อย้อมสีไหม ได้หลายหลากมาตัดทอตามลายที่ออกแบบ การมัดหมี่จึงเป็นงานสร้างสรรค์ เป็นจิตรกรรมบนผ้าที่อาศัยความประณีตของฝีมือผู้ทอและกรรมละเอียดของเส้นไหมมาสร้างความงามที่กลมกลืนระหว่างความคิดของมนุษย์ ฝีมือที่ถักทอ และการเลือกสีเส้นจากธรรมชาติ

การทอผ้าไหมในสมัยโบราณของไทยนั้นทำเป็นอุตสาหกรรมเฉพาะในครัวเรือนหรือไม่ก็ถือเป็นงานฝีมือของผู้หญิงซึ่งส่วนใหญ่รู้จักการทอผ้าเป็นอย่างดี เพราะการทอผ้าไหมนั้นทำด้วยฝีมือไทยตลอดจึงต้องใช้ความประณีตและเวลามากทั้งต้องอาศัยความใจเย็นและมีมานะอดทนด้วย คนไทยโดยเฉพาะทางภาคอีสานซึ่งส่วนใหญ่มีอาชีพเป็นชาวนา เมื่อหลังจากฤดูเก็บเกี่ยวข้าวแล้วก็จะมีเวลาว่างนานระหว่างเวลาหลังฤดูเก็บเกี่ยว ชาวบ้านก็จะทำการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม

### เครื่องมือที่ใช้ในการเลี้ยงไหม

เครื่องมือที่ใช้ในการเลี้ยงไหมมีดังนี้คือ

1. กระดิ่ง
2. จ้อ
3. ชันสำหรับวางกระดิ่ง
4. ผ้าคลุมกระดิ่ง

5. มีดหั่นใบหม่อน
6. เชียงสำหรับหั่นใบหม่อน
7. ตะกร้าสำหรับเก็บใบหม่อน

### วิธีการสาวไหม

การสาวไหมแบ่งออกเป็น 3 ชนิด คือ

1. การสาวไหมหลืบ (ไหมใหญ่) เป็นการสาวไหมโดยเอาเฉพาะเบ็ลือกนอก ซึ่งมีเส้นเล็กบ้าง โทบ้างไม่เสมอกันอาจจะมีเหลืออ่อนแก่ตามสีของฝักรังไหม ไหมชนิดนี้จะให้ทอผ้าได้แต่ไหมเส้นโตและเส้นหยาบ
2. การสาวไหมลวด (ไหมน้อย)
3. การสาวไหมคอ (ไหมขึ้นที่สอง)

กว่าจะได้ผ้าไหม 1 ผืน ไม่ใช่ของง่าย ๆ เพราะกรรมวิธีการทำผ้าไหมนั้นมีหลายขั้นตอน เมื่อได้ไหมดิบแล้ว ชาวบ้านจะต้อง ฟอกไหม โดยใช้ไต่ยาต่างที่ได้จากเถาของวงตาล เครือกล้วยแห้ง ใบกล้วย ก้านกล้วย ไม้ที่เหล็กล่ เปลือกต้นจิว ใบเพกาอย่างใดอย่างหนึ่งแช่ไหมเมื่อไหมเป็นกลุ่มดีแล้วก็เอามาใส่หม้อต้มหลังจากนั้นก็เอาไหมแช่ล้างน้ำเย็นให้สะอาด สลัดให้แห้งแล้วนำไปผึ่งแดดการฟอกจะทำให้ไหมมีสีขาวขึ้น และยังช่วยละลายซีไหมที่เก็บแปะแปม

การย้อมไหมในอดีตใช้สีที่ได้มาจากรวมชาติ สีสีนที่ออกมาจึงไม่ลานตา เป็นสีลูกกวาด เช่นสีของผ้าไหมในปัจจุบันที่ย้อมด้วยสีเคมี สีแต่ก่อนมีเพียงสีเหลืองจากต้นเข สีดำผสมกับมะเกลือ สีกรักจากแก่นขนุน สีเขียวจากครามผสมเข เป็นต้น

พืชที่ใช้ในการย้อมสีฝ้ายชายจะเป็นผู้จัดหามาให้ ผู้หญิงเป็นเพียงผู้ย้อมดังนั้นเวลาที่ผู้สนใจไปสอบถามถึงลักษณะของพืชดังกล่าว ผู้ย้อมไม่สามารถบอกลักษณะของต้นพืชชนิดนั้นได้ เพราะเห็นแต่ที่เป็นกิ่ง เป็นก้านนำมาให้เท่านั้น

### สีที่ใช้ในการย้อม

สีที่ใช้ในการย้อมมีอยู่ 2 ชนิดคือ สีที่ได้จากรวมชาติตามแบบพื้นบ้านโบราณ และสีสังเคราะห์จากวิทยาศาสตร์ (สีเคมี) สีที่ได้จากรวมชาติ เช่น

- สีแดงได้จาก รากขย ครั้ง
- สีครามได้จาก ต้นคราม
- สีทองอ่อน (กระดิ่งงา) ได้จาก แกลง(มะนุด)
- สีดำได้จาก ลูกกระเจียว มะเกลือ

สีเหลืองได้จาก ชม้นชัน แก่นเข แก่นขนุน  
สีเขียวได้จาก เปลือกส้มอ ใบหูกวาง

### อุปกรณ์ในการทอผ้า

1. กี่
2. ฝีม
3. เขาหูก
4. ไม้ม้วนผ้า
5. ไม้เหยียบ
6. ไม้แกนมัดด้ายยืน
7. กระสวย
8. หลอดด้ายพุ่ง

ประโยชน์ของผ้าไหมในอดีตประการแรกคือใช้เป็นเครื่องนุ่งห่ม โดยทั่วไปธรรมเนียมการนุ่งห่มในภาวะที่เคลื่อนไหวให้คล่องตัวเช่น เวลาทำงาน หรือตามนิสัยของคนหนุ่มสาวจะใช้ผ้าฝ้ายที่ทอเอง ส่วนผ้าไหมจะใช้ในโอกาสพิเศษ คือ นุ่งห่มในงานบุญประเพณีในโอกาสอันสำคัญของชีวิต เช่น งานแต่งงาน งานบวช งานรับปริญญา

นอกจากนี้ผ้าไหมยังใช้ห่อคัมภีร์คัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ เก็บไว้ในตู้พระไตรปิฎกหรือห่อไตรในวัด ผ้าจึงมีคุณค่าสูงสุดเหนือเครื่องนุ่งห่มทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชีวิตของชาวอีสาน ก่อนแต่งงานต้องเตรียมที่นอน หมอน ผ้าห่ม ผ้าปูที่นอน ผ้าผาย ผ้าไหม ไว้ที่บ้านใหม่ และใช้ผ้าไหมเป็นของกำนัลให้ญาติพี่น้องฝ่ายชาย ฝ่ายหญิงญาติผู้ใหญ่จะตอบแทนด้วยเงินรับให้ไว้ใกล้เคียงกับราคาผ้าไหมที่นำมาให้

ประโยชน์ใช้สอยประการที่สอง คือ ใช้ผ้าไหมแทนเงินตรา ในประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ยุคต้น รัชบุชิตว่าชาวอีสานจะต้องส่งส่วย ให้แก่รัฐบาลกลางที่กรุงเทพมหานครและ 4 บาท หากไม่มีเงินให้ส่งเป็นสิ่งของชาวอีสานจากยโสธร และลำเพอชนบท จึงส่งส่วยไหมแทนเงินให้กับรัฐบาลกลาง แม้ในกรณีที่ประชาชนต้องเสียเงินค่าปรับในคดีต่าง ๆ เมื่อไม่มีเงินก็เสียเป็นผ้าไหม จึงเรียกว่าเสียค่าสินไหม

ในระดับครอบครัว พ่อแม่ จะสะสมผ้าไหมเป็นมรดกให้ลูกหลาน และผู้ที่เคารพนับถือ เมื่อมาเยี่ยมเยียนโดยเฉพาะเจ้าชาย ทางบ้านหากทำมาไม่ได้ผล ชาวบ้านจะนำผ้าไหมไปแลกข้าว

### ผ้าซิตตันกำเนิดของผ้าสามกษัตริย์

ผ้าซิต เป็นชื่อที่ใช้เรียกผ้าทอที่มีก เป็นลวดลายชนิดหนึ่งที่แต่เดิมจะใช้ไม้แผ่นแบนบางปาดโค้งให้ปลายแหลมด้านหนึ่ง เป็นเครื่องมือสำหรับสะกิด เส้นเครือหรือ เส้นยืน เพื่อเก็บยกขึ้นตามรูปลักษณะลวดลายที่ต้องการในแต่ละแถวแต่ละลาย เมื่อเก็บยกได้ตลอดเส้นเครือแล้วก็ยกไม้เก็บตั้งขึ้นเพื่อพุ่งกระสวย เส้นพุ่ง เส้นหนึ่ง

ทำเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะได้ลายแต่ละแถวจนหมดเส้นเครือ ซึ่งต้องใช้เวลาและความอดทนมากเช่นเดียวกันกับการทอผ้ามัดหมี่ เพียงแต่ไม่ยุ่งยากซับซ้อนเท่า เพราะการทอผ้าซิดจะใช้เขา (ตะกอก) เพียงสองเขาเท่านั้น

จากกรรมวิธีที่ต้องการใช้ไม้เก็บยกเส้นเครือโดยการนับเส้นเครือแล้วก็เก็บยกตามลักษณะลวดลายนี้เองจึงมักนิยมเรียกกันทั่วไปว่า เก็บซิด มากกว่าที่จะเรียก ทอซิด ซึ่งก็มีเรียกกันอยู่บ้างแต่ก็รู้จักกันว่าการเก็บซิดคือการเก็บลวดลาย ส่วนการทอนั้นเป็นตอนที่เมื่อพุ่งเส้นพุ่งแล้วกระแทกในเนื้อผ้าแน่น

ภายหลังการเก็บซิดหรือการทอผ้าซิดได้มีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงในด้านวิธีการที่ทำให้สะดวกและรวดเร็วมากขึ้น โดยวิธีใช้ไม้เก็บเหมือนเดิมแล้วใช้ไม้ไผ่เส้นเล็ก ๆ สอดไว้แทนไม้เก็บจนเต็มลวดที่ต้องการเป็นการเก็บซิดแบบถาวรคือการเก็บลายชุดเดียวแล้วสามารถทอลายเดียวกันได้ทั้งหมดตลอดเส้นเครือโดยใช้เขา ที่สืบเส้นเครือโยงไว้กับคานบนเขาของโคงก็แล้วมีไม้ผูกเชือกครึ่งส่วนล่างของเขา เพื่อเหยียบให้เขาเลื่อนขึ้นลงตามไม้เก็บที่เกี่ยวไว้เป็นชุด ด้วยวิธีการเช่นนี้ทำให้สามารถประหยัดเวลาและแรงงานได้มากกว่า

ผ้าซิดที่นิยมเก็บและทอกันโดยทั่วไปจะมีอยู่ 3 ชนิดตามลักษณะประโยชน์ใช้สอยเป็นหลักคือ ซิดตีนขึ้น ซิดหัวขึ้น และซิดหมอก

1. การทอผ้าซิดเพื่อกำหนดชนิดต่าง ๆ จะมีจุดประสงค์ต่างจากซิดตีนขึ้นและซิดหัวขึ้นอยู่บ้างก็คิดนอกเหนือจากการใช้สอยแล้วก็เพื่อสนองความเชื่อทางศาสนาในเทศกาลงานบุญประเพณีต่าง ๆ และใช้ประกอบพิธีกรรม เช่น งานศพ ตลอดจนการต้อนรับแขก เป็นต้น

กลุ่มชนที่นิยมทอผ้าซิดกันมากและมีรูปแบบลวดลายสีเส้นเด่นชัดและหลากหลายก็คือพวกกลุ่มไทยลาว ซึ่งมีทอกันอยู่ทั่วไปมากมายตั้งที่ลงไปปัจจุบันในเขตจังหวัดมหาสารคาม ขอนแก่น อุดรธานี อุบลราชธานี ชัยภูมิ เป็นต้น จนกระทั่งสามารถเข้าสู่สมัยใหม่เข้ามาประสมประสานกับลวดลายแบบเก่าพร้อมทั้งประดิษฐ์ลวดลายใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นเพื่อตอบสนองประโยชน์ใช้สอย

2. ผ้าซิดเป็นการทอผ้าแบบยกสายสำเร็จรูปนับตั้งแต่การทอผ้าอยู่บนกี่โดยไม่ต้องนำไปย้อมสีเหมือนผ้ามัดหมี่หรือเขียนลายหมัก มีการ "เก็บซิด" หรือ "เก็บดอก" ตามลายบนกี่โดยวิธีนับเส้นด้ายเว้นระยะลวดลายของซิดซึ่งจะทำให้ดอกดวงของซิดเป็นลายนูนขึ้นมาจากเนื้อผ้าพื้นเหมือนผ้าปักดอกที่มีมือประดิษฐ์

ซิด ตามฉนวนกรรม แปลว่า จัด หรือ เขี่ยขึ้น เพราะการทอผ้าซิดต้องใช้ไม้เก็บซิดเป็นไม้ที่มีขนาดเล็กเท่าขานเม่นแต่ทำด้วยไม้ไผ่เส้นเล็ก ๆ กลมยาว ขนาดความกว้างของผ้าประมาณ 2 ศอก ใช้ไม้เก็บซิดประมาณ 20-30 อัน ไม้เก็บซิดจะเป็นสิ่งบังคับให้เกิดลวดลายต่าง ๆ บนเนื้อผ้าซึ่งผู้ทอจะสอดไล่ไว้ในขณะที่ทอไปเก็บไม้ขึ้นไป ดูล้าย ๆ กับการสานเสื่อยกสองข้ามสาม ยกสองไล่ไปจะสุดนิมเรื่อยไปจนกว่าจะเป็นลวดลายขึ้นมา ซึ่งบางทีก็ต้องใช้เวลาก้มหน้าก้มตาเก็บซิดกันเป็นวันหลายถึง ไผ่ให้มองเห็นชัดเจน

เรื่องของการเก็บซิดหรือการเก็บดอกนี้ต้องใช้ความชำนาญและระมัดระวังมากเพราะถ้าหากทอให้เส้นด้ายผิดพลาดก็จะทำให้ลวดลายเปลี่ยนไป มีตำหนิเกิดขึ้นทำให้เนื้อผ้าไม่สวยงาม เมื่อเก็บซิดเรียบร้อยแล้วจึงเริ่มทอ การทอจะช้าหรือเร็วขึ้นอยู่กับนิม เช่น ถ้าใช้นิม 12-13 หรือหน้ากว้างของนิม 60 เซนติเมตรนั้น ใช้คนทอเพียงคนเดียว ทอประมาณ 3 วัน ได้ยาวสัก 1 เมตร แต่ถ้าเป็นนิมใหญ่คือหน้ากว้างตั้งแต่ 70 เซนติเมตร หน้าผ้ากว้างการทอก็จะช้าลง เพราะไม่สะดวกแก่การเอื้อมมือเก็บซิด จึงไม่นิยมในหมู่สาวที่ทอ

ผ้าฉะนั้นการทอผ้าชนิดโดยทั่วไปหน้าผ้าจึงมักแคบคือกว้างประมาณ 24-26 นิ้ว ซึ่งเหมาะสำหรับเป็นผ้า ตกแต่งกับผ้าเนื้ออื่น ๆ เช่น ใช้ตัดแต่งทำหมอนอิง หมอนหนุน ทำอาสนะรองนั่งสำหรับพระสงฆ์ และใช้ เป็นเชิงต่อผ้าขึ้น เป็นต้น

ในสมัยก่อนมีการกำหนดหลายผ้าชนิดสำหรับนำไปใช้ในงานต่างๆ เช่น

1. ชิตชดดอกชิต ใช้ทำบุญในงานบวชภาค
2. ชิตแมงเงา ใช้สำหรับรับแขกที่บ้าน
3. ชิตกาบใหญ่ ใช้สำหรับไหว้ผู้ใหญ่ เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย พ่อ แม่
4. ชิตกาบน้อย ใช้สำหรับแต่งห้องรับลูกเขย
5. ชิตตะเกาหลงเกาะ ใช้สำหรับงานบวชภาค
6. ชิตดอกแก้ว ใช้สำหรับไหว้ผู้ใหญ่
7. ชิตชด ใช้สำหรับแต่งห้องรับแขก
8. ชิตหิ้งง ใช้ในงานทำบุญบ้าน
9. ชิตงูเห่าล้อม ใช้ในครัวเรือน
10. ชิตดอกจันทร์ ใช้ในเทศกาลวันสงกรานต์
11. ชิตหมากโม ใช้ในครัวเรือน
12. ชิตประแจไข (กัญแจ) ใช้ภายในบ้านถือว่าเป็นศิริมงคล
13. ชิตแมงงอด ใช้ในครัวเรือน
14. ชิตชั้นกระหย่อง ใช้สำหรับใส่ดอกไม้บูชาพระ ลายนี้เก็บไว้ที่แทนบูชา

จุดกำเนิดของลายผ้าอีกประการหนึ่งมาจากสภาพทางสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ตลอดจนความเชื่อต่างๆซึ่งลวดลายของผืนผ้านี้จะเกิดจาก

1. เกิดจากอิทธิพลความเชื่อทางศาสนาจากการเข้าวัดทำบุญเลี้ยงพุทธศาสนิกชนที่ตีทั้งหลาย จึงมีการนำลวดลายประกอบภายในวัดมาประดิษฐ์เป็นลายผ้า เช่น หน้าบันโบสถ์ ซุ้มผ้า โบระกา หางหงส์ คันทวย ตลอดจนโบสถ์มา ก่อให้เกิดลวดลายต่างๆเช่น ลายหอปราสาท ลายใบลิ้ม (ใบเสมา) ลายธรรมาสันต์ ตลอดจนความเชื่อเรื่องนพเคราะห์ ในตำนานทางพุทธศาสนาเป็นที่มาของลายนาคนั้นเอง
2. ลายสัตว์ มักถอดแบบมาจากสัตว์ที่สวยงามมีสง่า เช่น ลายนกยูง ลายแมงมุม ลายผีเสื้อ ลายนกฟอง ลายสัตว์ที่ใหญ่ๆ เช่น ช้าง ม้า นอกจากนี้ก็มีลายงูเหลือม ลายแมงงอด ลายเขี้ยวปลา ลายมิกโก
3. ลายพืช พืชเป็นสิ่งที่เกี่ยวพันกับชีวิตประจำวันของคนทั้งในอดีตจนถึงปัจจุบันแต่จะแตกต่างกันตรงที่คนสมัยก่อนต้องดิ้นรนให้มีชีวิตอยู่ได้ด้วยตนเองจนมีความคุ้นเคยกับพืชชนิดต่างๆเป็นอย่างดี อันเป็นที่มาของลวดลายบนผืนผ้า เช่น ลายหมากบก ลายดอกนุชซ้อน ลายงา ลายไม้ ลายเม็ดแดง ลายดอกแก้ว ลายดอกพิกุล ลายดอกจัน ลายดอกตำบัก ลายหนามแท่ง ดอกขานเย็น ลายต้นสน เป็นต้น
4. ลายจากสิ่งของเครื่องใช้ และลายเลขาคณิต เช่น ลายขอ ขิดเส้า ลายชั้นหมาก ลายข้าวหลาม ลายขนมเปียกปูน เป็นต้น

#### ผ้าสามกษัตริย์

การประยุกต์ลายผ้าที่ชาวอีสานถือเป็นลายขิดและผ้ามัดหมี่ให้มาอยู่ในชั้นเดียวกันเรียกว่า ผ้าสามกษัตริย์ โดยจะเลือกเอาเส้นด้ายที่เป็นด้ายกับเส้นไหมทอสลักกัน บางครั้งคล้ายขิดลือก แต่อย่างไรก็ตามการทอผ้าพื้นเมืองในภาคอีสานนั้นได้มีการพัฒนาและมีการประยุกต์ลายโดยความคิดของชาวบ้านเองอยู่แล้ว โดยตลอดซึ่งจะทราบได้จากคำ ผญา ที่ชาวบ้านพูดกันว่าการนำด้ายกับไหมมาทอในฝันเดียวกันนั้นก็จำเป็นมานานแล้วดัง ผญา ที่ว่า

“ ไหมกับด้ายปะกันมันบ่เบื้อ เลื้อนึ่งอนน ใกล้เคียงอันดี ”

การพัฒนาลายผ้าใหม่ขึ้นมาอีก โดยการ เอาเส้นไหมมาทอสลักประกบขิดกับลายมัดหมี่ซึ่ง เป็นการนิยมของคนจำนวนมากและตั้งชื่อว่า ไหมสามกษัตริย์ ซึ่งหมายถึงการเอาเส้นไหมล้วนมาทอให้มีลายมัดหมี่และลายขิดอยู่บนผ้าใหม่ผืนเดียวกันซึ่งความจริงแล้วก็เป็น การประยุกต์มาจากด้ายที่ทอขิดสลักกับลายมัดหมี่นั้นเองแต่เปลี่ยนจากเส้นด้ายมาเป็นเส้นไหมแทน ดังกล่าวมาแล้วว่าชาวบ้านมีความสามารถในการสร้างรูปแบบใหม่ๆออกมา ดังนั้นการนำเส้นไหมมาทอเป็นลายขิดเป็นรูปสัตว์ต่างๆเช่น ช้าง ม้า นพเคราะห์

ทอสลับกับลายมัดหมี่ที่เป็นใหม่จึงเป็นความแปลกใหม่ที่สร้างขึ้นมาโดยอาศัยพื้นฐานความรู้เดิมจากอดีตมาประยุกต์ให้สวยงามเป็นที่นิยมในหมู่คนที่ชอบมาซื้อผ้าทอพื้นเมืองและเป็นผู้ที่อนุรักษ์ผ้าพื้นบ้านไทยแทบทั้งสิ้น การประยุกต์ลายผ้าที่ชาวบ้านทอเป็นผ้าซิดและผ้ามัดหมี่ให้มาอยู่ในผืนผ้าชิ้นเดียวกันได้ให้ผืนสวยงามเป็นงานชิ้นเดียวกันนั้นน่าที่จะทำได้เพราะชาวบ้านมีพื้นฐานอยู่แล้ว

เมื่อโครงการศิลปาชีพในสมเด็จพระบรมราชินีนาถได้ทดลองทำออกมา ก็ทำออกมาได้ดีก็เสนอเข้าไปในโครงการเมื่อปี 2527 จึงได้มีผ้าลายซิดสลับกับมัดหมี่ออกมา ชาวดกก็ยอมรับผู้ที่สนใจก็เป็นผู้ที่อนุรักษ์ผ้าทอพื้นเมืองหรือชอบผ้าพื้นเมืองก็อยากจะหาตลาดลายใหม่ ๆ อย่างเช่นผ้าสามกษัตริย์นั้น กษัตริย์เป็นคนแต่งตั้งเป็นคนคิดขึ้นมา ชาวบ้านจึงเรียกว่า "สามกษัตริย์" 1

### อุปกรณ์ในการทอผ้าสามกษัตริย์

- |                          |                            |
|--------------------------|----------------------------|
| 1. ผ้าย                  | 2. โหม                     |
| 3. ด้ายโทเร (โหมญี่ปุ่น) | 4. โองมัดหมี่              |
| 5. หลักเบ็ย              | 6. กง                      |
| 7. หลา (ใน)              | 8. ลัก (กั)                |
| 9. กระจสวย               | 10. นีม                    |
| 11. เขาคะกอ              | 12. ไม้ค้ำซิด              |
| 13. ไม้เหยยงทุก          | 14. หลอดปั่นเส้นไหมและด้าย |

### ขั้นตอนในการทอผ้าสามกษัตริย์และลายบนผืนผ้า

การทอเริ่มตั้งแต่มัดหมี่เป็นลวดลายตามต้องการหมี่ที่ใช้มัดจะเป็นไหมหรือด้ายตามต้องการของคนทอ เช่น หมี่ดก หมี่ปักไม หมี่เขือ หมี่ข้าวหลามตัด หมี่แคชชุน หมี่ดอกแก้ว หมี่งูเหลือม หมี่ซื่อ หมี่ลายนาค หมี่ลายไทย หมี่ซาเบ็ย หมี่ดอกกิงกอล หมี่สน หมี่ลายไก่ หมี่ลำเทียน ลายหมี่ในผ้าสามกษัตริย์จะใช้หมี่ลายเดียวกัน ส่วนสีที่ใช้ทอจะมีโทนสีตั้งแต่สามสีขึ้นไปเช่น เขียวย่านาง แดงสด กรมท่า น้ำ เทียน นีมที่ใช้จะใช้ นีม 23 40 90 ตามขนาดความต้องการของหน้าผ้า เขาคะกอ (ตะกอ) ที่ใช้ประกอบการทอจะใช้เขาคะกอเพื่อเก็บซิดจะมีจำนวน 18 ไม้ (อาจมากกว่าหรือน้อยกว่านี้ก็ได้โดยจะทำจากไม้ไผ่ขนาดกว้าง 2.5 ซม. ความยาวของไม้ 1.5 เมตร เป็นไม้ที่ใช้เก็บซิด ส่วนไม้ที่ใช้ค้ำซิดจะเป็นไม้ขนาดใหญ่กว้าง 9 ซม. ยาวประมาณ 1.5 เมตร การทอผ้าสามกษัตริย์จะต้องมีผู้ทอประมาณ 2-3 คน ทำหน้าที่ค้ำซิด ดึงไม้เก็บซิดเพื่อให้เกิดลายบนผ้าสลับกับผู้ทอ ผู้ค้ำซิดจะทำ

1 เรณู คุปต์ชเรีอ. การทอผ้าพื้นเมืองของสตรีชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : การศึกษาในมิติทางด้านวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ. หน้า 58.

หน้าที่เมื่อเวลาเก็บขี้ดเท่านี้

ลายในผืนผ้าสามกษัตริย์จะทอไปตามลำดับสลับกันไปมาตลอดทั้งผืนดังนี้

1. ทอลายมัดหมี่ (ตามลายที่มัด)
2. ลายคัน (ให้เส้นด้ายทอคันประมาณ 2-3 เส้น)
3. ลายเผ่า (เกา)
4. ลายข้อ
5. ลายขี้ด

ผ้าสามกษัตริย์กับชีวิตประจำวัน

ผ้าสามกษัตริย์เป็นผ้าที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างลายมัดหมี่และลายขี้ดลงบนผ้าพื้นเดียวกันจึงดูแปลกออกไปและเป็นที่ยอมรับมาก การทอมีความซับซ้อนและยุ่งยาก ผ้าสามกษัตริย์จึงได้รับการยกย่องในเรื่องของความสวยงาม ประณีตโดยเฉพาะจังหวัดอุดรธานี และหนองบัวลำภูจะมีชื่อเสียงมาก ในปัจจุบันผ้าสามกษัตริย์จะถูกนำไปใช้ประโยชน์ดังนี้

1. ตัดเป็นชุดทำงานของข้าราชการ เช่นตัดเสื้อสำหรับผู้ชาย ตัดชุดกระโปรงหรือเสื้อสำหรับผู้หญิง
2. ทำเป็นเครื่องตกแต่ง เครื่องใช้ต่างๆ เช่น กระเป๋า ผ้าคลุมเตียง ผ้าคลุมโทรทัศน์ ผ้ารองจาน โคมไฟ กรอบรูป ซึ่งจะนำไปใช้ในเชิงพาณิชย์โดยตัดเย็บเป็นสินค้าตามความนิยมของตลาด

จากการสัมภาษณ์ผู้ทอผ้าสามกษัตริย์เรื่อง ชื่อผ้าสามกษัตริย์ของลุ่มนี้ได้ดังนี้

1. กษัตริย์เก้าผู้ให้แนวคิดและรูปแบบการผลิต
2. มีผ้าขี้ดประกอบซึ่งผ้าขี้ดคนอีสานถือว่า เป็นผ้าที่มีคุณค่า ทอยากเป็นของสูงควรแก่การเคารพเหมือนกษัตริย์
3. การทอจะทอเป็นลายขี้ด 3 อย่างคือลายเกี่ยวกับพืช ลายเกี่ยวกับสัตว์ และลายเกี่ยวกับสิ่งของเครื่องใช้ ส่วนลายของหมี่ที่ทอประกอบก็จะแบ่งลายเป็น 3 อย่างเหมือนลายขี้ด
4. วัสดุที่ใช้ทอเป็นพื้นฐานมี 3 อย่างคือ ผ้าไหม ผ้าฝ้าย และด้าย(ไหมโทเรญี่ปุ่น) เส้นของไหม ฝ้ายจะใช้ทอเป็นหมี่ ทอคัน ลายเผ่า และลายขี้ด ส่วนเส้นด้ายไหมทำเป็นเส้นยืนมากกว่า เพราะมีความทนทาน ไม่ต้องหวีด้วยน้ำข้าวเหมือนไหมหรือฝ้ายทั่วไป

### ผ้าไหมทางกระรอก

ผ้าไหมทางกระรอก หรือผ้าควม มับไม(อีสาน) กะเนี้ยว(เขมร) จิกะน้อย (ส่วย) หมายถึงการทอผ้าที่นำเส้นไหม 2 เส้นมานักกันให้แน่นหรือมาควมกัน คำว่า กะเนี้ยว ในภาษาเขมรหมายถึงการพันกัน เส้นไหมที่นำมาพันกันส่วนจะเป็นไหมน้อยแต่ละเส้นจะต่างสีกันเมื่อพันกันหรือควมกันแล้วจะเกิดการเหือบสี เกิดความสวยงามความละเอียด สีของเส้นไหมที่นำมาควมกันคือ

1. สีเขียว ความ สีเหลือง
2. ส้มแดง ความ สีเหลือง
3. สีฟ้า ความ สีเหลือง
4. สีน้ำเงิน ความ สีเหลือง
5. สีส้ม ความ สีเหลือง

สีที่เป็นหลักในการควมคือสีเหลือง จะไม่เยมนำเส้นไหมสีอื่นไปควมกับสีขาว

คำว่า มับไม(มีนมาย) ในภาษาอีสาน คำว่ามับหมายถึง การพันเกี่ยวกัน โดยใช้ไหม 2 เส้น ขึ้นไปเกลียวเป็นเส้นเดียวกัน ต้องใช้เวลาในการเตรียมการและจำนวนเส้นไหมเพิ่มกว่าปกติ บางทีเรียกว่าผ้าพัน ผ้าพันนี้ถือเอาตามสีของผ้าและมีสีเดียวกันตลอดผืน เช่นผ้าพันสีเขียว สีม่วง สีแดง สีกาบม่วง สีแสด สีเขียวหัวเป็ด จะเป็นการทอด้วยเส้นไหมเส้นเดียวหรือคู่ก็ตามเรียกว่าผ้าพัน ผ้าพันนี้จะทอให้เป็นสีเหลืองก็ได้โดยใช้ไหมย้อมคนละสีสองเส้นมาปั่นให้เป็นเส้นเดียวกันเรียกว่า มับไม ผ้าไหมที่ทอเป็นสีเหลืองกันนี้ เรียกว่า ผ้าไหมทางกระรอก 1

ถ้าเอาเส้นไหมสองเส้นสีเดียวกันมาเข้ควมเข้าด้วยกันจะเรียกวิธีการนี้ว่า คุบไหม เมื่อเข้ควมหรือคุบไหมเสร็จแล้วจะเรียกเส้นไหมที่ได้ว่า คุบไหม แต่ถ้าเอาเส้นไหมสองเส้นแต่ต่างสีกันมาเข้ควมเข้าด้วยกันจะเรียกวิธีการนี้ว่า ก่อมไหม หรือ เข้มับไม ครั้นเมื่อเข้มับไมหรือก่อมไหมเสร็จแล้วจะเรียกเส้นไหมนี้ว่า ไหมก่อม หรือบางครั้งก็จะเรียกว่า ควมมับไหมหรือเข้มับไม เมื่อเวลาจะทอเป็นผืนผ้าจะต้องสืบหู ที่เป็นเส้นเครือ หรือเส้นยืน ผ่านช่องฟันเข็มรูปละ 2 เส้นโดยไม่ต้องเข้ควมส่วนเส้นที่จะทอหรือต่ำจะต้องใช้ไหมควม ที่เรียกว่าไหมควมมับไม

ไหมก่อมหรือไหมควมมับไมเมื่อทอออกมาเป็นผืนผ้าแล้วจึงเรียกชื่อแตกต่างกันออกไปตามลักษณะวิธีการที่ทอเส้นไหม เช่น ผ้ามับไม ซิ่นมับไม ซิ่นไหมก่อม ซิ่นไหมควม เป็นต้น ไหมก่อมหรือมับไมเมื่อทอเสร็จแล้วจะสังเกตเห็นได้ชัดว่ามีสีเลื่อม เหมือนกับผ้าพุ่งโจงกระเบนไหมทั่วไปที่รู้จักว่า ผ้าทางกระรอก บางครั้งชาวบ้านแถบอีสานจะเรียกว่า ผ้ายาว เพราะต้องทอเป็นผืนเดียวกันยาวๆ เพื่อใช้นั่ง

1 ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานี. การประชุมเสวนาเรื่อง ผ้าและการแต่งกายของชาวม้งเมืองอุบลราชธานี. หน้า 54.

## ผ้าไหมหางกระรอกในชีวิตประจำวัน

ผ้าหางกระรอกเป็นผ้าทอที่ใช้ในงานเฉพาะที่จำเป็น เช่น งานราช ใช้เป็นผ้าโจงกระเบนให้ นาค ใช้ในงานพิธีแต่งงานเพื่อเป็นผ้าไหว้สมมา ใช้คลุมศพผู้ตายหรือคลุมโลงศพ อาจเนื่องมาจากว่าผ้า ไหมหางกระรอกเป็นผ้าสีเรียบมีลวดลายที่ละเอียดขนาดเล็ก สีล้วนไม่บาดตา มีความพลิ้วไหวเหมือนคลื่นยิ่งดู แล้วเหมือนกับว่าคลื่นที่ไล่กันเป็นเพราะความเพียบของสีผ้า จึงใช้ในงานพิธีเฉพาะอย่าง ผ้าไหมหาง กระรอกไม่นิยมไปตัดเป็นชุดแต่นิยมใช้เป็นผ้านุ่ง ผ้าโจงกระเบนเท่านั้น

การทอผ้าไหมหางกระรอกนิยมทอในเขตอำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมาและในเขตจังหวัด สุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ ซึ่งมีชุมชนเขมรอาศัยอยู่มาก นอกจากนี้ยังมีทอทั่วไปในทุกภาคแต่การทอส่วน มากทอไว้ใช้ในงานพิธีจึงมีมากกว่า ผ้าหางกระรอกบางผืนนิยมทอให้มีลายคั่นโดยสริมผ้า โดยคั่นเป็นสีเส้น ดำยหลายสีทอสลักับโดยกว้างประมาณ 1-2 นิ้ว ตามความยาวของผ้า การทอผ้าหางกระรอกนอก จากทอเป็นผืนยาวแล้วยังนิยมทอเป็นผ้าโล่งใหม่ ผ้าขาวม้าใหม่ อีกด้วย

## สรุปและอภิปรายผล

### ผ้าสามกษัตริย์

เป็นผ้าที่ทอโดยการประยุกต์การทอผ้าขิดและผ้ามัดหมี่ให้อยู่ในผืนเดียวกัน ลายผ้าขิดและลาย มัดหมี่ที่ทอขึ้นอยู่กับความพอใจของผู้ทอแต่ส่วนมากนิยมทอเป็นลายสัตว์ พืช และสิ่งของเครื่องใช้ วัสดุที่ใช้ทอ จะ เป็นไหมและฝ้าย ผ้าสามกษัตริย์ทอใน เขตจังหวัดอุดรธานีและจังหวัดหนองบัวลำภู โดยเฉพาะจังหวัด หนองบัวลำภูผ้าสามกษัตริย์ถือว่าเป็นศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีชื่อเสียงมาก ปัจจุบันผ้าสามกษัตริย์ทอเพื่อใช้ใน การตัดชุดนุ่งห่ม ประยุกต์เป็นสิ่งของเครื่องใช้ เพื่อเป็นการสนองต่อผู้ซื้อจริงนิยมหลายลวดลาย สี ที่แปลกใหม่ มาใช้ทอมากขึ้น ผ้าสามกษัตริย์มีเทคนิคการทอที่ยุ่งยากและซับซ้อนมาก

### ผ้าไหมหางกระรอก

ชาวอีสานตอนใต้นิยมทอผ้าชนิดนี้มากซึ่งมีชื่อเรียกต่างกันไปเช่น ผ้ากะเนี้ยว ผ้าควบ ผ้าเขิน ผ้าขาว ผ้าโจงกระเบน การทอจะใช้ไหมเส้นเล็ก 2 เส้นมาควบหรือเขินให้เป็นเส้นเดียวกันเพื่อใช้เป็นเส้น พุ่งในการทอ สีที่นิยมควบเช่น แดงควบ เขียว ส้มควบ เหลือง น้ำเงินควบ เหลือง แดงควบ เหลือง เวลา ทอ จะมีความเลื่อมของสีในผืนผ้าลวดลายดูพลิ้วไหวอย่างงดงาม ผ้าไหมหางกระรอกนิยมทอใช้ในงานพิธีมากกว่า ใช้นุ่งห่มทั่วไป เช่นใช้นุ่งเวลาบวช ใช้เป็นผ้าคลุมโลงศพ ใช้นุ่งเป็นผ้าโจงกระเบนในงานต่างๆ

เอกสารอ้างอิง

ชัยวัฒน์ จันทร์ศรีวงศ์. "การทอผ้าและส่งเสริมศิลปาชีพ". กสิกร. 65 : 4 (กรกฎาคม-สิงหาคม 2535) 381-390.

ทรงพันธ์ วรรณมาท. ผ้าไหมลายยี่สาบาน. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2534.

บริษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย. ผ้าไทย : พัฒนาการทางอุตสาหกรรมและสังคม โครงการศิลปอุตสาหกรรมไทย ชุดที่ 2. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2530.

เนื้ยุจิต โยสีดา. "ผ้าทอลายทิต". จันทร์เกษม. 206 ( มกราคม- กุมภาพันธ์ 2534) 24-30.

เรณู คุณัฒ์เสีียร. การทอผ้าพื้นเมืองของสตรีชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : การศึกษาในมิติทางด้านวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ. รายงานการวิจัยองค์การบริหารวิเทศกิจแห่งประเทศไทยแคนาดา(CIDA)และสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

วิบูลย์ ลีสุวรรณ. ผ้าไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การค้ำชูสภา, 2531.

วิบูลย์ ลีสุวรรณ. ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ : ปาณยา, 2527.

วิมลพรรณ ปิตทวิชัย. ผ้าอีสาน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิเศษ, 2516.

ศิริ ผาสก. หัตถกรรมชาวบ้านสร้างงานสร้างเงิน. กรุงเทพฯ : โครงการส่งเสริมพัฒนาเอกชนไทย, 2533.

ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานี. เอกสารประกอบการประชุมเสวนาเรื่อง "ผ้าและการแต่งกายพื้นเมืองของชาวอุบลราชธานี." วิทยาลัยครูอุบลราชธานี, 2534.

สุนัย ฌ อุบล. "ผ้าทอเมืองอุบล". ศิลปวัฒนธรรม. 13 : 9 (กรกฎาคม 2536) 136-159.